

Створення споживчих товариств.

Зеліско А. В. аспірантка кафедри
цивільного права та процесу

Відповідно до норм Цивільного кодексу України споживчі товариства належать до непідприємницьких товариств, які не мають на меті отримання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Однак споживчі товариства володіють рисами, що зумовлюють їх особливий правовий статус серед інших непідприємницьких юридичних осіб приватного права. Засновники, втрачаючи право власності на передане ними даній організації майно, отримують сукупність не тільки особистих немайнових, але і майнових прав. Отже, між засновниками і споживчим товариством виникає майновий зв'язок, який не є характерним для більшості непідприємницьких товариств. Вказана обставина має наслідком особливості порядку створення споживчих товариств, який є одним з основних правових критеріїв, що визначає їх організаційно-правову форму як виду непідприємницьких товариств. Необхідно підкреслити, що належним чином встановлена процедура створення товариств є важливою умовою відповідності їх правового статусу вимогам закону.

На сьогодні *створення споживчих товариств* як юридичних осіб приватного права відбувається на основі норм Цивільного кодексу України, що містять загальні положення, та норм спеціальних Законів України «Про

кооперацію» 2004 року та «Про споживчу кооперацію» 1992 року. Прийнятий у 2003 році Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» визначив порядок реєстрації усіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, чи форми власності. Однак даний нормативно-правовий акт передбачає можливість встановлення особливостей реєстрації стосовно окремих видів юридичних осіб у інших законах, що визначають їх правовий статус та його специфіку [1]. Метою цієї статті є дослідження особливостей порядку створення споживчих товариств як непідприємницьких юридичних осіб, наслідком чого повинно стати встановлення недоліків у правовому регулюванні даного питання та формування пропозицій стосовно їх усунення.

Питання виникнення юридичних осіб розглядалися в працях таких науковців як Г. Ф. Шершеневич, В. П. Грибанов, О. А. Красавчиков, К. Б. Ярошенко, Н. В. Козлова. Проблемами дослідження порядку створення споживчих товариств займалися В. І. Семчик, І. М. Кучеренко, С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко та інші. Проте виникнення проблем та труднощів у створенні споживчих товариств, зумовлене необхідністю перегляду їх правової конструкції, спонукає до здійснення подальших досліджень у вказаному напрямку.

Для того, щоб розкрити правову конструкцію створення споживчих товариств як приватно-правових утворень, необхідно звернутися до норм Цивільного кодексу України. Відповідно до статті 81 ЦК України, яка встановлює, що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб

та/або майна, можна зробити висновок, що споживче товариство як юридична особа приватного права, створюється шляхом об'єднання як осіб так і їх майна. Як підкреслюють науковці, подібне об'єднання осіб та їх майна має загальну мету, структуру управління, причому зміна цих осіб не впливає на існування юридичної особи [2, 69].

Стаття 87 ЦК України визначає загальні положення створення юридичних осіб приватного права, а отже, застосовується і до споживчих товариств [3, 142]. Однак ЦК України не встановлює специфіку створення непідприємницьких товариств, покладаючи дане завдання на спеціальні законодавчі акти. Стосовно споживчих товариств таким нормативно-правовим актом є Закон України «Про споживчі товариства», проте його положення не визначають, що дані юридичні особи є непідприємницькими утвореннями, і, відповідно, не окреслюють особливості їх створення, пов'язані з наведеним правовим статусом. Більш детально порядок створення визначений в Законі «Про кооперацію», але даний акт закріплює лише загальні норми щодо діяльності усіх кооперативів, не виділяючи споживчі кооперативи як непідприємницькі товариства. Виходячи з норм даного Закону, споживче товариство як вид кооперативу створюється його засновниками на добровільних засадах, характеризується самостійністю таких юридичних осіб, широким суб'єктним складом потенційних засновників товариства та незначним кількісними критерієм щодо засновників (не менше 3 чоловік) [4]. Подібна законодавча ситуація зумовлює потребу визначення в спеціальному законодавчому акті (на даний

період це Закон «Про споживчу кооперацію») окремих аспектів створення споживчих товариств, зумовлених їх специфічною правовою природою.

Порядок створення споживчих товариств можна сформулювати як органічне поєднання кількох етапів. Перший з них полягає безпосередньо у волевиявленні учасників щодо створення товариства – тобто формування ініціативи, другий - є сукупністю певних організаційних дій, а завершальною виступає процедура державної реєстрації товариства.

Отже крім ініціативного об'єднання осіб та їх майна, для створення споживчих товариств вагоме значення має організаційний етап їх виникнення. Організаційні відносини щодо створення товариств виділяє О. А. Красавчиков, підкреслюючи, що такий етап створення юридичних осіб означає певну діяльність з метою створення умов для виникнення основних відносин [5, 134]. В. І. Борисова визначає цю стадію виникнення юридичної особи як сукупність фактичних та юридичних дій засновників [6, 121]. Етап попередньої організації юридичної особи регулюється нормами Цивільного кодексу України. Під час наведеної стадії створення встановлюється організаційно-правова форма юридичної особи; визначається порядок укладення статутних документів; визначення мети та предмету діяльності; порядок формування неподільного та пайового фонду; обрання найменування юридичної особи тощо.

Організаційні відносини між засновниками споживчого товариства вимагають відповідного правового врегулювання, адже засновники вчиняють юридичні та фактичні дії, спрямовані на створення нового суб'єкта права.

Виходячи з того, що особливість споживчого товариства полягає у наявності між ним та його членами майнового зв'язку, виникає потреба при заснуванні споживчих товариств здійснення письмової фіксації як зобов'язань засновників внести відповідні пайові внески, так і підтвердження факту внесення відповідних паїв ще до державної реєстрації товариства. З даного приводу В. М. Кравчук зазначає, що ініціативне волевиявлення засновників за своєю природою є правочином та потребує відповідної фіксації [7, 188]. Він стверджує, що подібним чином зафіксоване волевиявлення засновників повинно відповідати загальним вимогам дійсності правочину, встановленим у статті 203 ЦК України. Зокрема, умовами чинності такого правочину є: законність змісту правочину; наявність у сторін необхідного обсягу цивільної дієздатності; наявність об'єктивно вираженого волевиявлення учасника правочину та його адекватність внутрішній волі учасника; відповідність форми вчиненого правочину вимогам закону; спрямованість волі учасників правочину на реальне досягнення обумовленого ним юридичного результату [3, 347].

На підґрунті вказаного виникає необхідність дослідження та встановлення найбільш доцільної зовнішньої форми вираження ініціативного волевиявлення засновників щодо створення споживчого товариства, наслідком якого є виникнення між засновниками зобов'язальних відносин цивільно-правового характеру.

Поширеною в цивілістиці є позиція, згідно з якою волевиявлення засновників фіксується в установчих документах юридичної особи [2, 76].

Однак, досліджуючи зовнішню форму вираження волевиявлення засновників щодо створення споживчого товариства, необхідно зауважити, що вона не є відображеною у статуті. Адже останній за своїми правовими характеристиками є не правочином, а локальним нормативно-правовим актом. Отже статут як єдиний установчий документ споживчого товариства (ч. 2 статті 87 ЦК України, ч. 2 статті 5 Закону «Про споживчу кооперацію»)[8] виникає внаслідок правочину, змістом якого є волевиявлення засновників щодо створення такої юридичної особи.

Закон України «Про споживчу кооперацію» не вказує яким чином закріплюється волевиявлення засновників та не визначає спеціальні норми щодо створення споживчого товариства. Окремі положення щодо порядку створення даних юридичних осіб як одного із видів кооперативів містять загальні норми Закону України «Про кооперацію». Відповідно до статті 7 вказаного нормативно-правового акту рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами. Рішення установчих зборів оформляється протоколом, який підписують головуєчий та секретар зборів. У протоколі зазначаються особи, які брали участь в установчих зборах [4]. Рішення установчих зборів, оформлене у вигляді протоколу, на думку Н. В. Козлової, носить характер засновницького акту, який є передумовою виникнення товариства [9, 162-163].

Безумовно, що значення рішення про створення споживчого товариства не можна применшувати, оскільки воно є юридичним відображенням факту волевиявлення засновників. Підтвердженням цього є норма Закону України

«Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (стаття 24), яка вказує, що для проведення державної реєстрації, крім установчих документів, подається також копія рішення про створення [1]. Варто підкреслити, що таке рішення, фіксуючи волевиявлення засновників щодо створення товариства, не в змозі в повній мірі закріпити правовий статус майбутньої юридичної особи, тому дане функціональне навантаження покладається на статут, що затверджується установчими зборами.

Розглядаючи особливості порядку створення споживчих товариств, необхідно зауважити, що внаслідок майнової участі засновників у створенні товариства, виникає потреба укладення цивільного правочину до моменту прийняття установчими зборами рішення про створення товариства, який регулюватиме зобов'язальні відносини засновників в процесі створення нової юридичної особи. На доцільність такої позиції вказує частина 4 статті 96 ЦК України, згідно з якою засновники до моменту державної реєстрації товариства діють від свого імені, несуть солідарну відповідальність за всіма своїми зобов'язаннями, що виникли у зв'язку із створенням нового суб'єкта права.

Наведені положення стали основою для поширення в цивільному праві точки зору, відповідно до якої, при заснуванні споживчого товариства необхідним є укладення засновницького договору [7, 227]. Зокрема, І. М. Кучеренко пропонує закріпити в ЦК України положення про необхідність укладення установчого договору для всіх організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права у випадку, коли це пов'язано з

виникненням майнових прав на частку у її засновників [10, 35]. Так як споживчі товариства відповідають наведеним правовим критеріям, та вказану пропозицію можна застосовувати і до даних утворень. Прихильниками необхідності укладення при створенні споживчих товариств засновницького договору є і інші вчені, а саме, С. Г. Бабенко, досліджуючи питання створення кооперативних утворень, теж веде мову про наявність установчого договору (свідчення про інкорпорацію) як одного з засновницьких документів [11, 181].

Проте відповідно до частини 2 статті 87 ЦК України засновницький договір є одним із установчих документів товариств. Як наслідок, основною функцією засновницького договору як установчого документу є регулювання відносин, що виникають між юридичною особою та її засновниками (учасниками). На організаційному ж етапі створення споживчих товариств доцільно вести мову про укладення такого правочину, що регламентував би зобов'язальні відносини між засновниками, які спрямовані виключно на виникнення нової юридичної особи. Наведена правова характеристика такого договору відокремлює його від засновницьких договорів та від рішення про створення товариства. В такому договорі, як стверджує Н. В. Козлова, засновники зобов'язуються один перед одним об'єднати свої майнові внески та особисті зусилля для здійснення фактичних і юридичних дій з метою створення нового суб'єкта права [9, 219]. Відповідно до вказаного визначення, цей договір визначається Н. В. Козловою як договір про спільну діяльність.

Виходячи з аналізу статті 1130 ЦК України, можна навести окремі зауваження щодо вказаної позиції. Адже відповідно до наведеного кодифікованого акту, договір про спільну діяльність укладається для здійснення особами спільної діяльності без створення юридичної особи [3, 216], в той час як основним завданням договору засновників про створення товариства є виключно правове регулювання дій щодо створення нової юридичної особи. Отже, договір про створення товариства є правовою конструкцією, покликаною врегулювати зобов'язальні відносини засновників щодо створення юридичної особи приватного права, та є відмінним за своєю правовою природою від установчих документів. Основним призначенням такого договору є регулювання організаційних відносин щодо створення нового суб'єкта права.

Враховуючи обґрунтовану вище важливість такого договору, доцільною є пропозиція щодо закріплення в Законі України «Про споживчу кооперацію» норми, відповідно до якої засновники при необхідності можуть укласти договір про заснування товариства. Укладення такого договору передуватиме прийняттю рішення про створення товариства та розробці його установчих документів.

На організаційному етапі виникнення товариства установчі збори затверджують також список членів (пайовиків) споживчого товариства та проект статуту. За загальним правилом, список пайовиків товариства не міститься в статуті, а формується у вигляді окремого документа. Таке положення є доцільним з огляду на те, що переважно в товариство входить

значна кількість членів, яка до того ж, є змінною. Облік учасників товариства буде вестися в процесі його діяльності шляхом ведення єдиного реєстру пайовиків, зумовленим необхідністю забезпечення наявності переліку осіб, яким видано майнові сертифікати на право власності на пай.

Одним із визначальних завдань організаційних відносин між засновниками є розробка та затвердження проекту статуту споживчого товариства. Адже головним та єдиним установчим документом для створення споживчих товариств є статут, значимість якого є незаперечною у зв'язку з принципом статутного регулювання діяльності товариств. У статуті засновники товариства визначають порядок майбутньої сумісної діяльності, умови передачі в володіння, розпорядження та користування товариства свого майна та участі в його справах, управління діяльністю товариства і виходу з його складу. Закон України «Про споживчу кооперацію» встановлює відомості, які є обов'язковими для статуту товариства. Зокрема, у ньому визначаються: порядок вступу до товариства і виходу з нього, права та обов'язки членів товариства, його органи управління, контролю та їх компетенція, порядок утворення майна товариства і розподілу прибутку, умови реорганізації і ліквідації товариства [8]. Аналіз статті 5 вказаного Закону дає можливість стверджувати про дублювання у ній загальних положень статті 88 ЦК України, яка визначає вимоги до змісту установчих документів. Однак статут споживчого товариства повинен в обов'язковому порядку містити ті відомості, які відображають особливість його правового статусу, а саме: вказівку на належність до непідприємницьких товариств;

чітке визначення мети діяльності та її відповідність сутності споживчого товариства. Вказані положення потребують відповідного відображення в Законі «Про споживчу кооперацію». При вирішенні даного питання необхідно враховувати досвід законодавців інших країн. Зокрема, спеціальні вимоги до статуту споживчого товариства, обумовлені його правовим статусом, передбачені в ЦК Російської Федерації (частина 2 статті 116), згідно з яким окрім загальнообов'язкових відомостей, статут повинен містити умови про розмір пайових внесків; про склад і порядок сплати пайових внесків; про відповідальність засновників щодо порушення таких зобов'язань; про склад і компетенцію органів управління та порядок прийняття ними рішень [12, 165].

Отже, на організаційному етапі створення споживчого товариства засновниками вирішуються питання щодо вчинення наступних юридично значимих дій:

- засновниками при необхідності укладається договір про створення споживчого товариства, який визначає правове регулювання зобов'язальних відносин між засновниками щодо вчинення ними фактичних і юридичних дій, спрямованих виключно на створення товариства;

- засновниками скликаються установчі збори, які приймають рішення про створення споживчого товариства. Таке рішення оформляється у вигляді протоколу, у якому фіксується ініціативне волевиявлення засновників щодо створення товариства із закріпленням основних аспектів правового статусу майбутньої непідприємницької юридичної особи;

- установчими зборами затверджується список членів (пайовиків) споживчого товариства, виконує функцію підтвердження членства у споживчому товаристві;

- установчі збори також затверджують проект статуту споживчого товариства, у якому закріплюється в повній мірі правовий статус майбутнього суб'єкта права.

Вирішення засновниками кожного з перелічених питань виконує певне функціональне навантаження, яке в сукупності повинне забезпечувати ефективне правове регулювання порядку створення споживчих товариств.

Як зауважує С. Н. Братусь, організаційне створення – це тільки перший з основних етапів формування юридичної особи, а другим етапом є визнання її юридичною особою [13, 95]. Закон пов'язує виникнення юридичної особи з моментом її державної реєстрації.

Порядок реєстрації споживчих товариств як непідприємницьких юридичних осіб приватного права визначається загальними нормами Цивільного кодексу України та спеціальними нормами Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців».

ЦК України визначає щодо державної реєстрації лише ті загальні положення, що лежать в основі створення усіх юридичних осіб приватного права, зокрема, стаття 87 даного кодифікованого акту встановлює, що юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення. Порушення ж встановленого

законом порядку створення юридичної особи або невідповідність її установчих документів закону є підставою для відмови у державній реєстрації (стаття 89 ЦК України) [2, 76].

Згідно з нормами Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців», державна реєстрація це засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені цим Законом, шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Вказаний нормативно-правовий акт у ч. 2 статті 3 передбачає можливість встановлення законодавством особливостей державної реєстрації окремих організаційно-правових форм, до яких Закон відносить перелік видів непідприємницьких товариств [1]. Однак в даному переліку не називаються споживчі товариства. Отже на вказані товариства поширюються загальні норми цього Закону. Законодавці обумовили таку правову ситуацію наданням споживчим товариствам права займатися підприємницькою діяльністю (стаття 86 ЦК України). І. П. Грешников зауважує, що вказаний спосіб створення є базовим на сьогодні та найбільш характерним для підприємницьких структур та для установ [14, 166].

Отже, державна реєстрація споживчих товариств здійснюється у загальному порядку, передбаченому для більшості юридичних осіб приватного права. Правове регулювання державної реєстрації споживчих товариств відповідає обґрунтованій В.М. Кравчуком тенденції щодо

уніфікації законодавства, яке встановлює державну реєстрацію юридичних осіб різних організаційно-правових форм [7, 228].

Аналіз викладених вище положень дозволяє стверджувати, що Закон України «Про споживчу кооперацію» повинен містити спеціальні норми, які врегульовуватимуть особливості створення споживчих товариств поряд з загальними нормами ЦК України та Закону України «Про кооперацію». А саме, в Законі України «Про споживчу кооперацію» необхідно врегулювати наступні питання: засновники повинні мати можливість укласти при необхідності договір про створення споживчого товариства, який регулюватиме зобов'язальні відносини між ними щодо створення товариства; норми закону повинні містити положення щодо скликання установчих зборів, якими прийматиметься рішення про створення споживчого товариства, затверджуватиметься список членів товариства та проект статуту майбутньої юридичної особи. У Законі України «Про споживчу кооперацію» необхідно також передбачити спеціальні вимоги щодо змісту статуту споживчого товариства. Зокрема, у статуті споживчого товариства обов'язково повинні міститися відомості щодо: належності до непідприємницьких товариств; мети діяльності та її відповідності сутності споживчого товариства; умови про розмір пайових внесків, про склад і порядок сплати пайових внесків, про відповідальність засновників щодо порушення таких зобов'язань тощо.

Враховання усіх наведених пропозицій щодо правового регулювання як організаційного так і легалізаційного етапів створення споживчих

товариств забезпечить уніфікованість порядку їх виникнення як юридичних осіб приватного права, та, водночас, специфіку їх функціонування як непідприємницьких товариств, спрямованих на задоволення потреб своїх членів. Вище вказані положення засвідчують потребу здійснення подальшого аналізу норм законодавства, які визначають порядок створення споживчих товариств з метою забезпечення легітимності їх виникнення саме як непідприємницьких юридичних осіб.

1. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців». - Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар/За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – 928 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відповід. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.
4. Закон України «Про кооперацію». – Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
5. Советское гражданское право: Учебник. В 2-х томах. Т. 1 // Илларионова Т. И., Кириллова М. Я., Красавчиков О. А. и др.; Под ред. О. А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. Шк., 1985. – 544 с.

6. Цивільне право. Підручник в 2 т. / Борисова В. І., Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
7. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. – К.: Істина, 2005. – 720 с.
8. Закон України «Про споживчу кооперацію». – Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.
9. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. – М.: Статут, 2005. – 476 с.
10. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.
11. Основи кооперації: Навч. посіб. / С. Г. Бабенко, С. Д. Гелей, Я. А. Гончарук, Р. Я. Пастушенко. – К.: Знання, 2004. – 470 с.
12. Гражданский кодекс Российской Федерации с постатейными материалами. Ч.1. / Авт. – сост. М. В. Кузнецов и другие. – М.: Право и закон, 2001. – 560 с.
13. Субъекты гражданского права. / под. ред. С. Н. Братуся. – Москва: "Юридическая литература", 1984. – 287 с.
14. Грешников И. П. Субъекты гражданского права: юридическое лицо в праве и законодательстве. / Ассоц. «Юрид. центр». – Спб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 331 с.